

dr Antoni Kasprzycki

mgr Magdalena Oleksy- Zborowska

Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach

Wydział Zamiejscowy w Myślenicach

Szkoła jako przestrzeń wsparcia dla dzieci i młodzieży pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym

Jednym z zadań szkoły jest wspieranie rodzin w procesie wychowania, czy ujmując szerzej- socjalizacji dzieci i młodzieży. W praktyce edukacyjnej niejednokrotnie szkoła staje przed zadaniem wspierania w tym zakresie rodzin dysfunkcyjnych. Jest to sytuacja, w której należy wziąć pod uwagę nie tylko sam proces socjalizacji czy kształcenia ale też działania naprawcze, wspierające rodzinę w trudnościach czy kryzysowych sytuacjach. Przed szkołą jako instytucją staje niejednokrotnie zadanie działań kompensacyjnych i korekcyjnych.

Biorąc pod uwagę powyższe warto przyjrzeć się szkole jako przestrzeni wsparcia dla dzieci i młodzieży pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym. Szkoła jest jedną z instytucji mniej lub bardziej bezpośrednio powołanych do tego by wspierać rodzinę dysfunkcyjną. Przywołując tę funkcję szkoły warto wziąć pod uwagę kontekst całego wsparcia instytucjonalnego dla rodziny i spojrzeć na środowisko szkolne jako na swoisty zwornik działań profilaktycznych, pomocowych i korygujących dla między innymi takich instytucji jak:

- Miejskich/Gminnych Ośrodkach Pomocy Społecznej wraz z działającymi w ich ramach na przykład świetlicami środowiskowymi,
- Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie,
- Policji i Straż Miejskiej w ramach ich zadań związanych z profilaktyką społeczną
- innych instytucji o działaniu lokalnym na przykład na terenie parafii czy innych ośrodków wywodzących się ze społeczności lokalnej.

Spojrzenie na szkołę jako pewien zwornik działań wyżej wymienionych instytucji wspierających rodziny z problemem alkoholowym jest sygnalizowana w literaturze przedmiotu. Gabriela Jagielska (Kołakowski, 2016 s. 319) wskazuje na istotną rolę współpracy szkoły z policją i sądem rodzinnym a szczególnie na takie jej aspekty jak analiza zdarzenia/sytuacji rodziny w zespole interdyscyplinarnym oraz trwały monitoring oparty o współpracę i przekazywanie informacji między instytucjami. Z kolei Antoni Kasprzycki podkreśla, że efektywna działalność profilaktyczna ma obejmować wiele grup społecznych, w których funkcjonuje rodzina z problemem alkoholowym (Kasprzycki, 2017 s.95).

Rozpatrując znaczenie szkoły jako instytucji wspierającej rodzinę, której występuje problem alkoholowy warto przyjrzeć się szczególnie jednemu z zadań szkoły jakim jest opracowanie i wdrożenie szkolnego programu profilaktyki. W związku z tym zadaniem warto poczynić dwa założenia:

- szkoła realizując zadania związane z profilaktyką społeczną powinna współpracować z innymi instytucjami w najbliższym środowisku, by efektywnie wspierać uczniów pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym
- szkoła realizując zadania związane z profilaktyką społeczną może sięgać do kategorii kompetencji kluczowych by opracować lub wdrożyć we współpracy z innymi instytucjami efektywne działania profilaktyczne w ramach szkolnego programu profilaktyki.

Pomysł by kompetencje kluczowe potraktować jako oś do zaprojektowania działań profilaktycznych i wspierających dzieci i młodzież pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym wywodzi się z analizy wymagań wobec szkół i placówek a szczególnie:

- organizowania procesów edukacyjnych w sposób sprzyjający uczeniu się,
- współpracy specjalistów w planowaniu, organizowaniu, realizowaniu i modyfikowaniu procesów edukacyjnych,
- realizowania działań wychowawczych i profilaktycznych mających na celu eliminowanie zagrożeń oraz wzmacnianie pożądanych zachowań,
- pomagania przezwyciężania trudności ucznia wynikających z jego sytuacji społecznej, współpracy szkoły z rodzicami na rzecz rozwoju dzieci (Załącznik do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. poz. 1611)

Z kolei zalecenia Parlamentu Unii Europejskiej (Zalecenia Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie Dz. U.UE. Poz. 189/1) dają okazję i wytyczne dla szkół i innych instytucji jak wspierać rozwój dzieci i młodzieży by wyposażyć je w wachlarz kompetencji potrzebnych do życia w zmieniającej się rzeczywistości. Wśród kompetencji kluczowych wymienia się:

- porozumiewanie się w języku ojczystym
- porozumiewanie się w językach obcych
- kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo- techniczne
- kompetencje informatyczne
- umiejętność uczenia się
- kompetencje społeczne i obywatelskie
- inicjatywność i przedsiębiorczość

- świadomość i ekspresja kulturalna.

Kompetencje tutaj są rozumiane jako składowa wiedzy, umiejętności i postawy. Takie rozumienie kompetencji jest bliskie temu jak przedstawia je w literaturze dotyczącej profilaktyki społecznej Marian Łakomski. Autor ten zwraca uwagę na to, iż działania proponowane w programach profilaktycznych powinny odwoływać się też do postaw, nie tylko wiedzy i umiejętności. Takiemu założeniu powinny być podporządkowane projektowane metody i formy organizacyjne oraz cele programu profilaktycznego (Łakomski M. 2007 s. 49-50).

Warto te zadania skonfrontować z opisywaną w literaturze przedmiotu sytuacją psychospołeczną rodziny z problemem alkoholowym. Mając na uwadze trudności w funkcjonowaniu społecznym dzieci i młodzieży z tych rodzin można zastanowić się nad propozycją rozwiązań profilaktyki uniwersalnej i selektywnej stosowanej na terenie szkoły. Szkoła w tym miejscu rozumiana jest jako jeden z elementów instytucjonalnego wsparcia rodziny a jej rola w działaniach praktycznych byłaby rozumiana jako wiodąca we współpracy z innymi instytucjami. Oznacza to, że proponowane podejście do wspierania rodziny opierałoby się na programie profilaktycznym zbudowanym na osi kompetencji kluczowych. We włączenie takiego programu byłoby zaangażowane kilka instytucji wspierających rodzinę w środowisku lokalnym ale to głównie szkoła byłaby przestrzenią wsparcia dla dzieci i młodzieży z rodzin z problemem alkoholowym. Nie oznacza to, że rola innych instytucji może być uznana za mniej istotną czy zmarginalizowana. Uczynienie szkoły instytucją wiodącą wynika raczej ze specyfiki rytmu współpracy i częstotliwości kontaktów. To w szkole dzieci i młodzież spotykają regularnie dorosłych, którzy budując z nimi relacje mogą stać się dla nich znaczącymi. Szkoła to też miejsce bardziej naturalnej socjalizacji niż do instytucjonalnego wsparcia i dzięki takiemu klimatowi oddziaływania profilaktyczne mogą być najbardziej skuteczne. Podkreślając znaczenie współpracy instytucji i rodzin objętych wsparciem warto podkreślić, że u podstaw działań socjalizacyjnych powinna znaleźć się spójność wartości i spójność tzw. sieci instytucji społecznych (Konopczyński M. 2015 s. 47). Za interdyscyplinarnymi działaniami na rzecz wspierania dzieci i młodzieży pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych i skupieniem ich w środowisku szkolnym przemawia też to, że szkoła jest miejscem tworzenia się więzi opartych na przyjaźni, satysfakcji i poczuciu bezpieczeństwa. Szkoła jest miejscem, gdzie dziecko powinno mieć okazję do komfortowego i bezpiecznego ciągłego poszerzania swoich kręgów społecznych. Szkoła to miejsce, w którym dziecko z mikro- i mezosystemu przechodzi do egzostemu i makrosystemu. Szkoła to swoisty pomost między jednostką i rodziną a społeczeństwem i kulturą. Wydaje się zatem być istotnym ogniwem wspierania dziecka. Innymi słowy, w profilaktyce i systemowym wsparciu rodziny z problemem alkoholowym warto wykorzystać potencjał szkoły.

Chcąc zaprojektować i wdrożyć działania profilaktyczne oparte o kategorię kompetencji

kluczowych warto zwrócić uwagę na te cechy rodziny dysfunkcyjnej, by móc je korygować czy przeciwdziałać ich konsekwencjom. Piotr Sztompka zwraca uwagę na występujący obecnie rozpad więzi społecznych w społeczeństwie ponowoczesnym oraz dezorganizację rodziny (Moczuk E., Bajdal K. 2016 s.31). Kolejne cechy środowiska rodzinnego w sytuacji dysfunkcyjności które warto przywołać w tym miejscu to te wymieniane przez M. E. P. Selligmana:

- odczuwanie cierpienia czy dyskomfortu
- trudności w przystosowaniu się
- nieracjonalne i dziwaczne zachowania, często bardzo wyraziste i niekonwencjonalne
- naruszanie ideałów i norm obowiązujących w szerszej społeczności (Moczuk E., Bajdal K. 2016 s. 71).

Z kolei Aleksandra Karasowska przywołuje obszary do korygowania funkcjonowania członków rodzin dysfunkcyjnych. Są to komunikacja, relacje, funkcjonowanie w rolach społecznych, modele działania i rozwiązywania problemów.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki warto potraktować je jako wskazówki do obszarów działań profilaktycznych.

Wydaje się być istotnym, by podkreślić potrzebę znajomości kompetencji kluczowych przez pracowników instytucji wspierających rodziny z problemem alkoholowym. Szczególnie w perspektywie uczynienia z kompetencji kluczowych czynników chroniących warto zwrócić uwagę jeszcze raz na to, że w działaniach profilaktycznych (uniwersalnych i selektywnych) kompetencje należy rozumieć jako składowe wiedzy, umiejętności i postaw. Uwzględnienie tych trzech komponentów pozwoli zaprojektować i wdrażać działania, które mogą realnie pomóc dzieciom i młodzieży pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym w funkcjonowaniu społecznym. Takie podejście do kompetencji może być istotne szczególnie w przypadku współpracy z rodzinami alkoholowymi, w których postawy (a co za tym idzie- kompetencje) wynikają ze zniekształconych przekonań, przyjętych niepisanych, kulturowych mitów na temat funkcjonowania w rodzinie poszczególnych jej członków czy mechanizmów obronnych (Lindenmeyer J. 2010 s.105).

Choć nauczyciele i pracownicy innych instytucji wspierających rodziny powinni mieć świadomość potrzeby kształtowania wszystkich kompetencji kluczowych u osób objętych wsparciem, nie jest raczej konieczne, by wszystkie kompetencje kluczowe akcentować w równym stopniu. Dla działań wspierających dzieci i młodzież pochodzącą z rodzin z problemem alkoholowym najbardziej istotne mogą być:

1. Porozumiewanie się w języku ojczystym oraz świadomość i ekspresja kulturalna- kształtowanie tych kompetencji w ramach profilaktyki uniwersalnej i selektywnej może być okazją do rozwijania zdolności wyrażania i interpretowania myśli, pojęć, emocji w sposób

obiektywny i akceptowalny społecznie. Istotne jest też rozwijanie zdolności odróżniania faktów od opinii. Dzieci i młodzież wychowujące się w rodzinach dysfunkcyjnych mogą przejawiać trudności w tych obszarach ze względu na funkcjonujące w rodzinach alkoholowych specyficzne mechanizmy obronne i role, jakie przyjmują członkowie tych rodzin. Warto też zwrócić uwagę na kompetencje językowe w kontekście społecznym i kulturowym. W tym miejscu warto przypomnieć przywoływaną wcześniej rolę szkoły jako pomostu między bliższymi i dalszymi kręgami relacji społecznych. Porozumiewanie się w języku ojczystym wiąże się z indywidualną zdolnością do budowania relacji, funkcjonowaniem w różnych rolach, wywiązywaniem się z obowiązków przypisanych do tych ról. W obszarze wiedzy w tym zakresie szkoła i inne instytucje powinny wspierać rodziny z problemem alkoholowym w poszerzaniu znajomości słownictwa, gramatyki funkcjonalnej, głównych cech stylów języka w zależności od kontekstu i sytuacji. W obszarze umiejętności warto wspierać porozumiewanie się w mowie i piśmie w różnych sytuacjach, dostosowanie stylu komunikacji do sytuacji, przetwarzanie i gromadzenie/poszukiwanie informacji, wyrażanie i formułowanie argumentów i własnego stanowiska. W obszarze postawy warto wspierać gotowość do podejmowania dialogu, zainteresowanie kontaktami międzyludzkimi, używanie języka w sposób odpowiedzialny społecznie.

2. Kompetencje matematyczne i naukowo-techniczne- z kolei kształtowanie tej kompetencji powinno rozwijać matematyczne i logiczne w celu rozwiązania problemu. Jednym z problemów rodzin dysfunkcyjnych jest trwanie w zakłamaniu (Kozak S. 2007 s.175). Zatem istotne wydaje się kształtowanie u dzieci i młodzieży kompetencji sprzyjających krytycznemu i racjonalnemu myśleniu opartemu na faktach i wnioskowaniu logicznym. Kompetencje naukowe odnoszą się tutaj do korzystania z dostępnych zasobów wiedzy w celu wyciągania wniosków. Dostarczanie wiedzy w tym przypadku to skupianie się na pojęciach i terminach, które leżą u podstaw logicznego myślenia. Kształtowanie umiejętności w obszarze tych kompetencji to stosowanie zasad i procedur logicznego myślenia i konstruktywnego rozwiązywania problemów, oceniania argumentów i weryfikowania informacji. Umiejętności w tym przypadku odwołują się też do oceniania szeroko pojętego ryzyka, przeprowadzania bilansu zysków i strat w różnych sytuacjach. Postawa z kolei opiera się na szacunku do prawdy, gotowości szukania przyczyn pewnych zjawisk czy zachowań. Istotne jest też budzenie szacunku do prawdy.
3. Umiejętność uczenia się- w przypadku kształtowania tej kompetencji zwraca się uwagę na potrzebę brania odpowiedzialności za siebie na otoczenie, na które się wpływa. Warto zwrócić uwagę na kształtowanie umiejętności gospodarowania czasem i dostępnymi

zasobami (informacje, zasoby materialne, społeczne). Kompetencja to skupia uwagę na procesie uczenia się, indywidualnych cechach, które czynią uczenie się efektywnym. Kształtowanie tej kompetencji może być pomocne w przezwyciężaniu pewnej sztywności funkcjonowania typowej dla rodzin z problemem alkoholowym ponieważ skupiania się na funkcjonowaniu w różnych, zmieniających się kontekstach społecznych. Odwołuje się też do motywacji i wiary we własne możliwości. Dostarczanie wiedzy to głównie rozpoznawanie własnych preferencji uczenia się i mechanizmów funkcjonowania. Kształtowanie umiejętności to poszukiwanie nowej wiedzy i docieranie do jej źródeł, refleksja nad celowością uczenia się w ogóle, samodyscyplina oraz poszukiwanie wsparcia. Postawa odnosi się do motywacji i wiary w swoje możliwości mimo różnorodnych przeszkód.

4. Kompetencje społeczne i obywatelskie- ta grupa kompetencji szczególnie akcentuje czynniki interpersonalne i kulturowe. Program profilaktyczny, czy szerzej- działania wspierające dzieci i młodzież pochodzące z rodzin z problemem alkoholowym powinien między innymi odwoływać się do minimalizowania negatywnych elementów klimatu tychże rodzin czyli nieufności i poczucia zagrożenia, hałaśliwości i awantur, poczucia zrezygnowania, obojętności i braku więzi uczuciowych, nadmiaru emocji, problemów i spraw, z którymi mierzą się członkowie rodziny (Konopczyński M. 2015 s. 49). Kompetencje społeczne i obywatelskie obejmują konstruktywny udział w życiu społecznym czyli ogólnie ujmując inny niż modelowany w rodzinie z problemem alkoholowym. Wiedza w tym przypadku to dostarczanie dzieciom i młodzieży informacji jak zapewnić sobie zdrowie fizyczne i psychiczne również w kontekście życia rodzinnego i społecznego. To też zapoznanie z regułami kontaktów interpersonalnych. Umiejętności to porozumiewania się w różnych środowiskach, rozumienie innych punktów widzenia, negocjowanie, zainteresowanie społecznością lokalną i jej problemami, radzenie sobie ze stresem i frustracją. Postawy kształtowane w obszarze tych kompetencji to gotowość do współpracy i asertywności, tworzenie klimatu wzajemnego zaufania, docenianie różnorodności, szacunek do człowieka, dążenie do kompromisu.
5. Inicjatywność i przedsiębiorczość- ta kompetencja odwołuje się do zdolności przezwyciężania inercji, czyli cechy, która może pojawić się jako jeden z mechanizmów obronnych członków rodzin z problemem alkoholowym. To ogólnie ujmując zdolność do praktycznego działania i dążenie do celu. Wiedza jakiej warto dostarczyć to znajomość osobistych zasobów trudności, ogólne zasady funkcjonowania społeczeństwa czy rynku pracy, zagadnienia etyczne związane z działalnością zarobkową. Umiejętności, które warto rozwijać to kreatywność i innowacyjność oraz ocenianie ryzyka oraz zdolność dostrzegania i wykorzystywania szans. Umiejętności odnoszą się też do planowania, wyznaczania

realnych celów, kierowania swoimi działaniami, wywiązywanie się z zadań. Postawy w ramach tej kompetencji to aktywność, niezależność, motywacja i determinacja w realizowaniu swoich zamierzeń z uwzględnieniem aspektów etycznych.

Przedstawiona powyżej charakterystyka kilku kompetencji kluczowych może być wskazówką do opracowania praktycznych działań wspierających dzieci i młodzież pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym- skonstruowania i wdrażania programu profilaktyki uniwersalnej i selektywnej przez interdyscyplinarny zespół specjalistów z różnych instytucji wspierających rodziny na szczeblu lokalnym.

Bibliografia

1. Jagielska G. *Terapia rodzinna w leczeniu zaburzeń zachowania*. [w:] *Kołąkowski A. (2016) Zaburzenia zachowania dzieci. Teoria i praktyka*. Sopot. GWP
2. Kasprzycki A. (2017) *Starostlivosť o patologické rodiny v prostredí myslénického okresu*. Ružomberok
3. Konopczyński M. (2015) *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*. Kraków. Impuls
4. Kozak S. (2007) *Patologie wśród dzieci i młodzieży. Leczenie i profilaktyka*. Warszawa. Difin
5. Lindenmeyer J. (2010) *Ile możesz wypić? O nalogach i ich leczeniu*. Gdańsk. GWP
6. Łakomski M. (2007) *Pomóż uzależnionym! Integralny program profilaktyczny w szkole. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców*. Kraków. Impuls
7. Moczuk E., Bajda K. (2016) *Problemy i zjawiska patologiczne w społeczeństwie tradycyjnym i nowoczesnym. Studium socjologiczno- kryminologiczne*. Rzeszów. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

Akty prawne:

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek (poz. 1611)
2. Zalecenia Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie Dz. U.UE. Poz. 189/1